

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

УДК 35:352.07:574 (477):504.05

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.3/28>

Малекі О.А.

Національна академія державного управління при Президентові України

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ЩОДО ЕКОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ УРБАНІСТИЧНИХ ТЕРИТОРІЙ

Екологія є невіддільним складником розбудови української незалежності. Україна має стати не лише соціальною, демократичною та правовою державою, а й одночасно і державою екологічною. Екологічні проблеми урбанізованих територій України не є чимось ексклюзивним для нашої держави, а мають глобальний характер. Метою статті є розробка науково-обґрунтованих рекомендацій по запровадженню новітнього методологічного підходу щодо розроблення концептуальних засад екологічної реабілітації урбанізованих територій. У сучасних умовах глибоких ринкових перетворень екологічна реабілітація урбаністичного середовища стає дієвим механізмом регулювання територіального розвитку.

Ключові слова: екологія, урбанізація, території, реабілітація, розвиток.

Постановка проблеми. Незважаючи на невщухаючу збройну агресію на Сході України з боку Російської Федерації та анексію Кримського півострова, проблема екологічної безпеки для нашої держави має глобальний характер і залишається спадковим наріжним каменем нинішнього етапу українського державотворення. За експертними оцінками, нам не вдалося і у найближчий перспективі не вдасться забезпечити належний стан екологічної безпеки, який визначається законодавством України як «стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів» [2, ст. 50].

Розбудова української незалежності є проблемою досить непростою і багатоаспектною. І якщо такі традиційні компоненти державотворення, як економічні, політичні, соціальні, духовні – певним чином усвідомлюються та реалізуються, то такий важливий для сучасної України аспект, як екологічний – є швидше бажаним, ніж дійсним. І це є проблемою, адже держава, що пережила Чорнобиль, має надавати питанням екології статус безумовної пріоритетності [6, с. 25].

Здатність надзвичайно швидкого реагування на усі виклики часу, що з'являються у навколиш-

ньому світі, є тією особливістю, завдяки якій великі міста виступають визначальними майданчиками розвитку, де всі соціальні й економічні реформи відбуваються набагато швидше, ніж на інших територіях. Саме у великих конгломераціях концентруються не лише висококваліфіковані людські ресурси, але й люди без спеціальності, які шукають будь-яку роботу. Внаслідок надмірної концентрації населення та відсутності обґрунтованих регулятивних механізмів виникають проблеми, що спричиняють погіршення якості життєвого середовища.

Концентрація процесів і функцій, пов'язаних із розвитком великих міст, традиційно призводить до надмірного розвитку їхніх конгломерацій, виникає потреба в нових територіях, що зумовлює необхідність розширення інфраструктур соціального забезпечення, комунально-побутового обслуговування та розвитку екологічної інфраструктури.

Створення нової системи управління на місцях повинно, насамперед, спиратися на розуміння того, що соціально-екологічна система, по-перше, має складну структуру, по-друге, її складові елементи вимагають задля свого управління розробки специфічних механізмів, третє, усі ці механізми мають бути взаємно узгодженими.

Задля забезпечення оптимального розвитку великих міст у найближчому майбутньому треба максимально врахувати наявні наукові знання,

зокрема в галузі публічного управління, як комплексні, найбільш інтегровані й синтезовані, що відображають складну, неоднорідну природу міст з їхньою історичною спадщиною і традиціями. Важливим орієнтиром в цьому повинна стати спрямованість наукових знань на збереження не лише природної, а й поєднаної з нею історичної, етнокультурної, рекреаційної, морально-духовної, архітектурно-мистецької, наукової спадщини та збагачення її осучасненою складовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Достатня велика загальна кількість наукових публікацій з проблем ролі та місця органів місцевої влади в системі забезпечення екологічної безпеки великих міст обумовлюється, насамперед, визначальною роллю екологічної політики щодо забезпечення екологічних потреб людини, створення передумов сталого екологічного і соціального розвитку країни, а також – об'єктивною потребою у більш глибоких та різнопланових дослідженнях із зазначеної проблематики.

Вагомий внесок у вивчення різних аспектів публічного управління, пов'язаного з екологічною проблематикою, охороною довкілля, зробили С. Алексєєв, В. Андрейцев, В. Вернадський, Т. Гардашук, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, В. Дьомкін, Т. Іванова, А. Качинський, М. Кисельов, М. Корецький, Ю. Лебединський, В. Овчинников, І. Потравний, М. Реймерс, А. Степаненко, Ю. Шемшученко та ін. У їхніх працях досліджується широкий спектр еколого-економічних проблем на державному і регіональному рівнях.

Особливе методологічне значення мають дослідження таких вчених екологів, як: Т. Бокач, Н. Данілова, В. Кучерявий, Н. Маслов, а також урбаністів: Ю. Білокопя, М. Бєвза, В. Вадімова, М. Габреля, М. Дьоміна, Г. Лаврика, А. Осітнянка, Б. Павлишина, В. Тимохіна та інших. Проте складність і багатогранність питань, пов'язаних з екологічною реабілітацією урбаністичного середовища України, а також проблеми поєднання зусиль різних гілок влади у цій царині, зумовлює необхідність подальших досліджень.

Проблеми урбанізованих територій також були об'єктом дослідження таких відомих фахівців з галузі екологічної безпеки, як: А. Бєдрій, В. Боков, О. Власюк, В. Горбулін, В. Горлинський, І. Залеський, Д. Зеркалов, С. Іванюта, М. Клименко, В. Крисаченко, Е. Лібанова, А. Лущик, Г. Хміль тощо.

Проведений аналіз стану наукової розробленості проблем екологічної політики в Україні дозволяє зробити висновок, що, загалом, україн-

ськими вченими вже створено серйозне підґрунтя задля їхнього системного науково-експертного вивчення. Проте, ще досить великий пласт прикладних (поточних) проблем людської життєдіяльності у великих міських конгломераціях потребують фахового наукового супроводу. Існує реальна потреба в узагальненні нових факторів щодо екологічної політики у великих містах України, передусім у контексті процесів демократизації та підвищення ролі органів місцевої влади у збереженні довкілля.

Постановка завдання. Метою статті є розроблення науково-обґрунтованих рекомендацій щодо розроблення концептуальних засад екологічної реабілітації урбанізованих територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нинішній етап українського державотворення, пов'язаний з гострою необхідністю захисту власного суверенітету та нагальною потребою в активізації внутрішнього потенціалу ринкових реформ, потребує вироблення принципово нових ефективних механізмів регулювання містобудівного розвитку територій не лише на державному, а й на регіональному рівні. Неналежна увага центральних органів виконавчої влади до української регіональної специфіки та ігнорування особливостей розвитку окремих територій призводить до дестабілізуючих соціально-економічних наслідків, які безпосередньо впливають на розвиток кризових явищ в соціально-економічному, політичному та культурному житті не лише окремих місцевих громад, а й в цілому в державі.

Виконання державних програм соціально-економічного розвитку безпосередньо пов'язано з екологічною реабілітацією урбаністичного середовища. Результати аналізу свідчать про те, що ці програми не реалізуються у повному обсязі саме через недостатньо чітку координацію дій центральних і місцевих органів влади в царині екології. Відповідно, екологічна криза урбаністичних просторів унеможливує повноцінну соціально-економічну діяльність за багатьма напрямками [7].

Сталий розвиток населених пунктів, зокрема великих урбанізованих територій, повинен передбачати соціальний, економічний і екологічний збалансований розвиток українських поселень, спрямований на створення їх економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасного та наступних поколінь на основі раціонального використання ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних тощо), технологічного переоснащення і реструктуризації підприємств, удосконалення

соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної інфраструктури, поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, збереження та збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини [3].

Сьогодні одним із напрямів екологічної реабілітації урбанізованих територій виступає обґрунтування й розробка нових управлінських підходів щодо екологічної реабілітації архітектурного середовища міста та розвиток оптимізаційних проєктів містобудівного простору в нових геополітичних і соціально-економічних умовах України. У цьому випадку поняття «реабілітація» поєднує дії з управління територією з відновленням втрачених функцій урбаністичного середовища, його образних і просторових характеристик. Урбанізовані території є частиною середовища життєдіяльності, їхній розвиток невіддільний від загальних закономірностей, властивих цьому поняттю. Поняття середовища міцно увійшло в науковий і повсякденний обіг, позначаючи собою різноманіття уявлень про наше буття.

Середовище, що оточує людину, являє собою складне поєднання неорганічних та органічних просторів, які одночасно виділяють у межах цих понять інші середовища як об'єктно-предметні свідчення різноманітності та складності життєдіяльності міських конгломерацій. Зміна фізичних характеристик міста, розширення міських просторів і предметного світу, збільшення щільності населення, інтенсифікація внутрішньоміських зв'язків має для мешканців сучасного мегаполісу важливі психологічні, соціальні та культурні наслідки. Планування міста, його забудова, архітектура, природно-кліматичні умови, історично-культурні традиції – складають істотні елементи життєдіяльності городян і визначають специфіку системи управління мегаполісом, характер пересування людей і товарів, водопостачання тощо [4, с. 140].

Екологічні проблеми урбанізованих територій України не є чимось ексклюзивним для нашої держави, а мають глобальний характер. Шум, бруд, пилюка – невід'ємні атрибути життя великих міських конгломерацій. А відтак, будівництво очисних споруд, раціональне планування міст, так само як і рятунку від міського шуму – це проблеми не лише технічні, а й, насамперед, соціально-економічні, в основі яких лежить концепція розвитку людини, усвідомлення зв'язку між середовищем життєдіяльності і людськими якостями. Згідно з прогнозами, до 2025 р. жителями міст будуть 8 з кожних 10 мешканців планети. Утвердилася

стійка тенденція до переміщення людей до великих міст із населенням понад 1 млн. жителів, а ці міста здійснюють найбільш інтенсивний тиск на природу. До 2025 р. у таких містах буде проживати 55–65 % населення нашої планети.

Проблему стійкості природно-антропогенних систем можна вирішувати двома стратегічними напрямками. Перший напрям – створення сприятливого соціального мікроклімату в самому місті, що передбачає такі завдання:

- забезпечити різноманітність можливостей у виборі робочих місць, які відповідають потребам та вибору людей;
- задовольнити зростаючі потреби в житлі та стратегічно орієнтувати будівництво на особливості етнічних вимог людей різних національностей;
- гарантувати широкий набір високоякісних послуг, включаючи медичне обслуговування та освіту;
- розширити спектр установ дозвілля та відпочинку;
- забезпечити зручні транспортні зв'язки в межах міста і агломерацій.

Інший напрям проблем стійкості природно-антропогенних систем пов'язаний з містобудівною екологією, а саме взаємодія населених пунктів з навколишнім природним середовищем. До розгляду залучаються все більші території, здатні підтримати екологічний баланс. Залежно від їх величини ці проблеми вивчаються на різних рівнях: повної, умовної і відносної рівноваги. Його критерієм є екологічна ємність території, тобто здатність поглинати зовнішні речовини та енергію без істотної зміни параметрів навколишнього середовища. Одним із факторів, на яких базується градації антропоприродних систем, прийнято щільність населення.

Екологічна рівновага у східних областях України забезпечується на територіях із щільністю не більше 60 чол./км². Вважається, що в системі розселення з такою щільністю забезпечується досить збалансоване співвідношення між природою, урбанізованим середовищем і технікою. Однак впливають й інші фактори, наприклад, клімат, гідрологічна й біосферна ситуації. Так, за зазначеної вище щільності ліси повинні займати не менше 30% площі.

Умовна екологічна рівновага створюється, коли природні ресурси природно відтворюються, але не повною мірою. Це характерно для урбанізованих територій зі щільністю населення не вище 100 чол./км² та лісистістю 20–30%. Відносної екологічної рівноваги в середній смузі країни

можна досягти в тих випадках, коли урбанізована територія є навантаженою в межах допустимих впливів, але повне відтворення компонентів природного середовища не забезпечується. Тоді геота біохімічна рівновага частково порушується, оскільки ландшафти не здатні повністю нейтралізувати забруднення середовища. Однак природне середовище не деградує. Зберігається стійка взаємодія елементів екосистеми. Однозначної відповіді на проблему демографічної ємності розглянутих територій поки немає. Містобудівники всього світу намагаються її розв'язати. Наприклад, німецькі планувальники вважають, що щільність населення може бути доведена до 100–150 чол./км², а японські дійшли висновку, що це не межа і її можна збільшити на 30–40 % і довести до 140 – 210 чол./км² [5, с. 68].

Важливим кроком за напрямом оптимізації регулювання розвитку урбанізованих територій стало введення поняття «міського середовища проживання» (далі – МСП). У концепції стійкого розвитку міст, проголошеній ООН, поняття МСП не обмежується екологічними аспектами взаємодії людини й природи. Місто розглядають як цілісний антропоприродний комплекс, де суспільством повинні бути забезпечені й збережені для нащадків оптимальні умови існування. Визначено вузлові проблеми стійкого розвитку міст. Одна з них – довготермінове планування економічної, виробничої та господарської діяльності. Існує потреба в розвитку містоутворюючої бази зі створенням різноманітних місць праці. При визначенні складу виробництв варто враховувати сформовані в управлінській сфері стереотипні рішення. Наприклад, треба задіяти у виробництві та господарстві людські ресурси відповідно до регіональних демографічних і трудових особливостей і кваліфікації [1, с. 11].

Не менш важлива проблема формування містобудівної бази пов'язана з екологічною безпекою середовища проживання. Необхідне впровадження в усі виробництва ресурсозберігаючих, мало- і безвідхідних технологій. Потрібно вдосконалювати й будувати споруди очищення і утилізації твердих і рідких відходів.

Також є проблема раціонального розвитку інженерних інфраструктур життєзабезпечення міста. Мета функціонування цих структур полягає у задоволенні потреб населення такими ресурсами, як: чиста вода, електрика, телефонія й Інтернет тощо. До систем інженерної інфраструктури також відноситься й транспортна. Необхідне постійне покращення транспортного обслугову-

вання мешканців шляхом реконструкції існуючої вулично-дорожньої мережі, удосконалення організації міського руху та зв'язків із зовнішнім транспортом.

Серед складного комплексу компонентів навколишнього середовища міста можна виділити такі дві основні групи:

- природні (геологічна будова, рельєф, клімат, вода, ґрунт, рослинність, тваринний світ);
- штучно створені людиною компоненти (шум, вібрація, електромагнітні випромінювання та ін.).

Концепція екологічної реабілітації урбаністичного середовища повинна стати частиною загальної територіальної концепції розвитку. Концепція розвитку урбанізованих територій, об'єднаних в агломерацію, передбачає створення такої моделі урбаністичного розвитку, яка б передбачала формування такого державно-муніципального механізму, який працює над конкретними проблемами в певний часовий період.

Загальна схема регулювання урбоекологічних процесів повинна мати таку Дорожню карту:

На першому етапі «ідею» розвитку територій (екологічні документи, що містять розробку таких стадій: концепції, схеми районного планування, генеральних планів тощо, зрозуміло, на основі наукових досліджень і даних містобудівного кадастру).

На другому етапі – «економіку» тобто розрахунки, які обґрунтовують архітектурну ідею, коригують або доповнюють її з урахуванням подальшої експлуатації реалізованих систем, інвестиційні проекти, бізнес плани.

На третьому етапі відбувається «реалізація» ідей. Сюди входить цілий комплекс дій юридичного і правового характеру, землевпорядкування та облік територіальних ресурсів, перетворення і формування інженерної інфраструктури (що відстає у розвитку на десять років) тощо.

Кожен елемент моделі управління сучасним урбанізованим простором має свій перелік функцій, об'єктивно впроваджених у свою підсистему. Наприклад, проектний процес або процес розробки «ідеї» складається з трьох стадій. Концепція – перша стадія безперервного системного урбоекологічного проектування, яка визначає основні орієнтири урбаністичної політики з головних питань розвитку урбанізованих територій (агломерації), що включає: чисельність населення; рівень його життєзабезпечення; обсяг і структуру житлового будівництва; планувальну структуру магістральної вулично-дорожньої мережі; рівень автомобілізації; рівень забезпечення об'єктами соціальної та інженерно-транспортної інфра-

структури; екологічну безпеку; перспективи зміни меж населених пунктів.

Концепція розробляється на основі виявлених проблем життєдіяльності окремих територій і після затвердження сесією обласної ради або ради відповідного рівня стає завданням на розробку схеми районного планування.

Схема районного планування – друга стадія безперервного автоматизованого урбоекотичного проектування, результатом якої є проєктні пропозиції з вирішення основних положень та орієнтирів регіональної політики з головних питань життєдіяльності урбанізованих територій, як першочергових, так і на перспективу.

Генеральний план, до якого входять план детального планування та схема зонування, – третя стадія безперервного урбоекотичного проектування, яка містить розробку рішення з функціонального та об'ємнопросторового зонування території поселень і на їх основі розробляється система регулятивних та обов'язкових заходів [8, с. 42–43].

Із метою забезпечення комплексного розв'язання проблем містобудування, врахування державних та місцевих інтересів у процесі забудови населених пунктів, а також започаткування процесу екологічної реабілітації урбанізованих територій, необхідно:

- удосконалити планування та забудову територій, забезпечити раціональне використання природних, матеріальних та енергетичних ресурсів;
- здійснити заходи щодо резервування територій для житлового будівництва, інших державних і громадських потреб, налагодити дієвий контроль за додержанням встановлених умов їх використання, а також створенням раціональної інженерної і транспортної інфраструктури;
- забезпечити реконструкцію та реставрацію історичних будівель, належну охорону і збереження пам'яток історико-культурної спадщини, а також природного ландшафту;
- сприяти розв'язанню житлової проблеми шляхом використання різних не заборонених законодавством джерел фінансування;
- вдосконалити систему розроблення і коригування містобудівної документації щодо тери-

торій та населених пунктів, розроблення правил забудови населених пунктів, передусім для територій, на яких розташовані пам'ятки історії та культури;

- забезпечити неухильне дотримання затверджених генеральних планів забудови населених пунктів, іншої містобудівної документації під час вибору, вилучення (викупу) і надання земельних ділянок для містобудівних потреб;
- запровадити дієву систему заходів щодо захисту життєвого середовища від шкідливого впливу техногенних і соціально-побутових факторів, небезпечних природних явищ;
- забезпечити ефективний державний контроль за дотриманням містобудівного законодавства, державних стандартів, норм і правил під час здійснення містобудівної діяльності;
- запровадити постійне ведення містобудівного кадастру населених пунктів.

Висновки. У сучасних умовах глибоких ринкових перетворень екологічна реабілітація урбаністичного середовища стає одним із ключових механізмів публічного управління. Екологічна реабілітація набуває рис ключової ланки механізму державного регулювання. Проте є проблеми регулювання розвитку територій, зумовлені складним взаємопроникненням природних, просторових, економічних, політичних і соціальних суперечностей, що пов'язано зі значною забрудненістю та розвинутою урбанізованістю територій країни. При цьому спостерігаються протиріччя та конфлікти інтересів між зацікавленістю місцевої громади й фактичною компетенцією органів виконавчої влади по розміщенню нових стратегічних промислових підприємств. У сучасних умовах глобальної перебудови світової економіки та всіх сторін життя планети, коли концепція сталого розвитку стає парадигмою в процесах планування, головною метою управління регіональним розвитком стає забезпечення економічної й соціальної стабільності, гармонізація майнових відносин, демократизація управління. Успішна співпраця державних і місцевих органів управління в царині екології забезпечить інтеграцію держави в європейську структуру.

Список літератури:

1. Будущее, которого мы хотим. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 66/288. NY: UN Distr.: General. 11.09.2012. 68 с. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/476/12/PDF/N1147612.pdf?OpenElement> (дата звернення: 15.05.2019).
2. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. № 1264-XII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 13.05.2019).

3. Концепція сталого розвитку населених пунктів. Схвалено Постановою Верховної Ради України від 24 грудня 1999 р. № 1359-XIV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14/print> (дата звернення: 15.05.2019).
4. Кучерявий В.А. Природная среда города. Львов : Изд-во при Львов. ун-те ИО «Вища школа», 1984. 144 с.
5. Маслов Н.В. Градостроительная экология : учеб. пос. для строит. вузов / под. ред. М.С. Шумилова. Москва : Высш. шк., 2003. 284 с.
6. Хилько М.І. Екологічна безпека України: навч. посібник. Київ, 2017. 266 с.
7. Шкодовский Ю.М. Екологічна реабілітація урбаністичного середовища як механізм державного регулювання розвитку територій. Державне будівництво. 2011. № 1. С. 35–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2011_1_50 (дата звернення: 15.05.2019).
8. Шкодовский Ю.М. Методологічні основи екологічної реабілітації архітектурного середовища: підручник. Харків : ХНУБА, 2012. 250 с.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ УРБАНИЗИРОВАННЫХ ТЕРРИТОРИЙ

Екологія виступає неотъемлемой частью построения украинской независимости. Украина должна стать не только социальным, демократическим и правовым государством, но и государством экологическим. Экологические проблемы урбанизированных территорий Украины не являются чем-то исключительным для нашего государства, а имеют глобальный характер. Целью статьи есть разработка научных рекомендаций по внедрению современного методологического подхода, касающегося разработки концептуальных принципов экологической реабилитации урбанизированных территорий. В современных условиях глубоких рыночных преобразований экологическая реабилитация городской среды становится эффективным механизмом регулирования территориального развития.

Ключевые слова: *экология, урбанизация, территории, реабилитация, развитие.*

CONCEPTUAL APPROACHES TO ECOLOGICAL REHABILITATION OF URBANIZED AREAS

Ecology is an integral part of building Ukrainian independence. Ukraine should become not only a social, democratic and legal state, but also an environmental state. Ecological problems of the urbanized territories of Ukraine are not something exceptional for our state, but have a global character. The purpose of the article is development of scientific recommendations on introduction of modern methodological approach concerning development of conceptual principles of ecological rehabilitation of urbanized territories. In modern conditions of deep market transformations ecological rehabilitation of the urban environment becomes an effective mechanism of regulation of territorial development.

Key words: *ecology, urbanization, territories, rehabilitation, development.*